

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 12.06.2022

Kabul Tarihi: 28.06.2022

Article Type: Research article

Submitted: 12.06.2022

Accepted: 28.06.2022

<https://doi.org/10.56448/ataddergi.1129728>

Kürşat BARDAKCI¹

MARİ MEKTUPLARINA GÖRE KOMUTAN IBAL-PI-EL'İN ELÇİLİK ROLÜ**

Şehit P. Ütğm. Nuri Melih Bozkurt'a

Öz: Mari mektupları, Eski Önyasya'nın siyasi durumunu ve diplomatik ilişkilerini aydınlatan en önemli arşivlerdendir. Yine bu mektuplar, Eski Önyasya'nın elçilik müessesesi hakkında birçok bilgi sunmaktadır. Bu mektuplara göre, krallar ve devletler arasındaki diplomatik ilişkiler elçiler aracılığıyla sağlanmaktaydı. Bu elçiler, çoğunlukla sadece elçilik görevini yürüten profesyonel elçilerdir. Ancak bazı özel durumlarda diğler mesleklerden de elçi seçilebiliyordu. Bu elçiler seçilirken onların öncelikle güvenilir olmaları, bunun dışında coğrafya bilgileri ve diplomasi deneyimleri gibi nitelikleri dikkate alınıyordu. Bu kişilerden birisi de Mari generali Ibal-pi-El'dir. Ibal-pi-El, hem Zimri-Lim'in hem de Hammurabi'nin güvenini kazanması nedeniyle bazı durumlarda elçi olarak görevlendirilmiştir. Nitekim Ibal-pi-El, Hammurabi'nin teşebbüs ettiğ her işi daima kendisine söylediğini ve bunları hemen hükümdarına bildirdiğini belirtmektedir. Güvenilir olmak elçi görevlendirilmesinde en başta aranan özellikti ve Zimri-Lim, Ibal-pi-El'e savaş dışında barış ortamında da güveniyordu. Ibal-pi-El'in Hammurabi'nin güvenini kazanmasındaki en önemli etken ise kralın kazandığı zaferlerde büyük katkılarının bulunmasıdır. Özellikle Elam ve Larsa'ya karşı kazanılan zaferlerde Ibal-pi-El'in büyük katkısı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Diplomasi, Elçi, Ibal-pi-El, Zimri-Lim, Hammurabi.

¹Dr., kbrdkci@gmail.com, [ORCID](https://orcid.org/0000-0001-7893-4434) <https://0000-0001-7893-4434>

**Bu çalışma, yazarın Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda hazırladığı "Eski Önyasya Devletlerinin Diplomatik İlişkilerinde Elçilik Müessesesi (Akadlardan Perslere Kadar)" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

COMMANDER IBAL-PI-EL'S EMBASSY ROLE ACCORDING TO MARI LETTERS

Abstract: Mari letters are one of the most important archives that illuminate the political situation and diplomatic relations of Ancient Near East. Again, these letters provide a lot of information about the embassy institution of Ancient Near East. According to these letters, diplomatic relations between kings and states were maintained through ambassadors. These ambassadors are professional ambassadors who often only serve as ambassadors. However, in some special cases, ambassadors were selected from other professions. While choosing these ambassadors, such as their reliability, geography knowledge and diplomatic experience were taken into consideration. One of these people was the Mari commander Ibal-pi-El. Ibal-pi-El was in some cases appointed as an envoy, as he gained the trust of both Zimri-Lim and Hammurabi. As a matter of fact, Ibal-pi-El states that Hammurabi always told him about every business he attempted and immediately reported them to his ruler. Reliability was the most sought-after feature in the envoy assignment, and Zimri-Lim trusted Ibal-pi-El in peace as well as in war. The most important factor in Ibal-pi-El's gaining Hammurabi's trust was his great contribution to the king's victories. Ibal-pi-El made a great contribution especially in the victories against Elam and Larsa.

Keywords: Diplomacy, Ambassador, Ibal-pi-El, Zimri-Lim, Hammurabi.

GİRİŞ

Resmi devlet kavramı olarak elçilik müessesesinin kökeni, ilk kent devletlerinin ortaya çıktığı Sumerler dönemine kadar uzanmaktadır. Özellikle Erken Hanedanlık döneminde Sumer topraklarına gelen Sami kökenli göçebeler bu müessesenin varoluşunda etkilidir. Nitekim onlar, sürülerini yeni otlaklara götürmek için farklı çevrelerdeki farklı insan gruplarıyla temas ediyor ve birbirinden uzak mesafelerdeki topluluklar arasında aracılık görevini üstlenerek, bu topluluklar arasında bilgi akışı sağlıyorlardı². Elçilik müessesesi ile ilgili ilk siyasi belge³ de Erken Hanedanlık dönemine, yaklaşık olarak MÖ. 2400 yılına tarihlenmektedir. Elçilik müessesesini aydınlatan en önemli metinler ise yaklaşık

² Harriet Crawford, *Sümer ve Sümerler*, çev. Nihal Uzan (Ankara: Arkadaş Yayınları, 2015), 12-13.

³ Walter Sallaberger ve Ingo Schrakamp, "Philological Data for a Historical Chronology of Mesopotamia in the 3rd Millennium", içinde *Arcane III*, ed., W. Sallaberger ve I. Schrakamp (Turnhout: Brepols Publishers, 2015), 77.

olarak MÖ. 19. yüzyıl ile MÖ. 18. yüzyılın ilkyarısına tarihlenen Mari⁴ arşivlerine aittir. Mari arşivleri özellikle, önemli bir kısmı -Mari esas alınarak- Babil ve Elam'dan başlayarak Doğu'ya, Akdeniz kıyılarına kadar zamanın bütün yerel ve uluslararası siyasetini gözler önüne seren, çok sayıda resmi mektuptan oluşmaktadır⁵. Ayrıca bu metinler, Eski Önasya'da diplomatik ilişkilerin elçiler vasıtasıyla sağlandığını ve krallar arasındaki ilişkilerin elçilerin yetki alanına girdiğini göstermektedir.

Mari mektupları ve diğere çiviyazılı metinlere göre elçilerin başlıca görevi krallarının sözlü/yazılı mesajlarını ve hediyelerini muhatap krala getirip götürmektir. Bunun dışında elçiler, kralları adına toplantılara, festivallere, nişan merasimlerine katılıyor; yabancı sarayda gelin olarak bulunan kralın kızı ya da kız kardeşleriyle görüşebiliyor ve onun durumunu takip edebiliyorlardı. Aynı zamanda bu elçiler barış müzakerelerinde bulunabiliyor ya da aksine savaş çığırıklığı yapıyorlardı. Bu elçiler seçilirken çeşitli niteliklere sahip olmaları beklenirdi. Elçiler seçilirken başlıca onların güvenilir olmaları, yabancı dil bilmeleri, kültür seviyeleri, kılavuzluk yapabilecek coğrafya bilgileri ve diplomasi deneyimleri dikkate alınmış, bazı özel durumlarda ise elçilik görevi haberci (ulak/atlı haberci/koşucu), temsilci, tüccar, tercüman ve komutanlar tarafından yürütülmüştür. Söz konusu bu kişilerden birisi de Ibal-pi-El'dir⁶.

⁴ Mari kenti, Fırat ırmağı üstünde, akarsuyun aşağı doğru Habur suyuyla buluştuğı noktada, bugünkü Suriye-Irak sınırına yakın bir yerde bulunan Tell Hariri yerleşiminde yer almaktadır. Erken Hanedanlık döneminden kalan yazıtlar ve Ebla arşivleri, Mari'nin MÖ. 2600 ile 2300 arasındaki dönemde hatırı sayılır bir siyasal güç olduğunu kanıtlamaktadır. MÖ. 1810-1760 dönemi ise bazı kaynaklarda, Mari arşivlerinden dolayı, "Mari Çağı" olarak tanımlanmaktadır. Mari'nin odak noktasında olmasının en önemli sebeplerinden birisi, stratejik konumu gereğı önemli yolların üzerinde bulunması ve bu sebepten dolayı uluslararası ticarete antrepo işlevi görmesiydi. Mari, Hammurabi (MÖ. 1792-1750) tarafından ele geçirilinceye kadar bu önemini korumuştur. Bkz. Mario Liverani, *The Ancient Near East: History, Society and Economy*, çev. Soraia Tabatabai (New York: Routledge, 2014), 236; Amelie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğı (M.Ö. 3000-330) (Cilt I)*, çev. Dilek Şendil (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 124-125; 131.

⁵ Jean Bottero ve Marie-Joseph Steve, *Evvel Zaman İçinde Mezopotamya*, çev. Anita Tathier (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019), 124.

⁶ Kürşat Bardakcı, *Eski Önasya Devletlerinin Diplomatik İlişkilerinde Elçilik Müessesesi (Akadlardan Perslere Kadar)*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, 2021), b.a.

Asker-Elçi Ibal-pi-El

Mari mektuplarına göre Ibal-pi-El⁷, Mari generalidir. Bu mektuplardan anlaşıldığına göre Ibal-pi-El, inatçı, bencil ve geçinilmesi zor bir kişiydi; ancak başarılı bir komutandı⁸. Onun bu karakterinden dolayı, kendisi ile ilgili kralı Zimri-Lim'e⁹ çok sayıda şikâyet geliyordu. Ayrıca metinlerde, Ibal-pi-El ile diğer bir Mari komutanı olan Zimri-Addu arasındaki rekabet de göze çarpmaktadır¹⁰. Bir mektupta da Ibal-pi-El'in kendisine ait özel bir konseyi olduğu ve bu konseyde bulunmayanların talebini geri çevirdiği görülmektedir¹¹. Asker olmasının yanı sıra Mari mektupları Ibal-pi-El'in elçi olarak görev yaptığını da göstermektedir. Ibal-pi-El hem asker hem de Mari'nin Babil elçilerinden birisidir. Ibal-pi-El'in görev yaptığı tarihler kesin olarak bilinmemekle birlikte, yoğun bir şekilde aktif olduğu tarihler yaklaşık olarak MÖ. 1765-1761 tarihleri arasındadır.

Ibal-pi-El'in Mari kralı Zimri-Lim'in Babil kralı Hammurabi'ye verdiği askeri desteklerde, ordunun başında bulunduğu dair birçok metin vardır. Aslında Hammurabi ile Zimri-Lim arasında Hit şehri konusunda anlaşmazlıklar söz konusuydu. Hit şehri, "ırmak sınava"nın yapıldığı önemli bir dini şehirdi¹². Bu şehir Mari'ye aitti; ancak Hammurabi de bu şehirde hak iddia ediyordu. Yine de iki kral, ortak düşmanları olan Elam'ın tehditkâr tavırları sebebiyle bu sorunun

⁷ Mari mektuplarında bilinen en az dört tane Ibal-pi-El vardır. Bu kişilerden en meşhuru Eşnunna kralı olan Ibal-pi-El'dir. Ancak Mari komutanı Ibal-pi-El ile Eşnunna kralı II. Ibal-pi-El arasında kan bağı ya da siyasi anlamda hiçbir bağlantı yoktur.

⁸ Wolfgang Heimpel, *Letters to the King Mari: A New Translation with Historical Introduction, Notes and Commentary* (Indiana: Eisenbrauns, 2003), 90.

⁹ Zimri-Lim (MÖ. 1775-1761), Mari kralı Yahdun-Lim'in oğludur. Asurlu I. Şamşi-Adad, Yahdun-Lim'e saldırıp Mari'yi kendi topraklarına bağlayıp Mari tahtına küçük oğlu Yasmah-Adad'ı getirince Zimri-Lim, Yamhad'a kaçarak burada sürgün hayatı yaşamaya başlamıştır. I. Şamşi-Adad'ın ölümünün ardından ise Yamhad kralının desteğiyle Yasmah-Adad'ı Mari'den sürerek yeniden Mari tahtını ele geçirmiştir. Zimri-Lim, Babil kralı Hammurabi tarafından tahttan indirilinceye kadar Mari'de hüküm sürmüştür. Bkz. Aaron Burke, "Walled up to Heaven": *The Evolution of Middle Bronze Age Fortification Strategies in the Levant* (Indiana: Eisenbrauns, 2008), 95-96; Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, 127-128.

¹⁰ Marc Van de Mieroop, *Hammurabi*, çev. Bülent O. Doğan, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017), 27.

¹¹ ARM XXVI/1, 101; Heimpel, *Letters to the King Mari*, 215.

¹² Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu*, 137-138.

üzerinde fazla durmamışlar ve Elam'a karşı birbirleri ile ittifak kurmuşlardır. Buna rağmen iki kral hala birbirlerinden şüphede ediyorlardı. Nitekim Ibal-pi-El'in Zimri-Lim'e gönderdiği mektup, Hammurabi'nin Zimri-Lim'in kendisine karşı harekete geçip geçmeyeceği konusunda şüpheleri olduğunu göstermektedir. Nitekim bu mektupta Hammurabi, Ibal-pi-El'e şüphelerini bildirmekte, Ibal-pi-El ise Hammurabi'nin bu şüphelerini Zimri-Lim'e aktarmaktadır: "*Hammurabi bana (Ibal-pi-El) şöyle söylüyor: 'Benim duyduğum şeyler şunlar: Zimri-Lim'in Idamaras'a gitme niyetinde olduğunu öğrendim. Ama aslında benim üzerime yürümek istiyor!'*"¹³.

Zimri-Lim ve Hammurabi bu tür şüpheleri bir kenara bırakarak ortak düşmanları ve ortak amaçları doğrultusunda dostça ilişkiler kurmuřlardır¹⁴. Özellikle askeri alanda kurulan bu ilişkilerde Mari birlikleri, Babil için çok kıymetliydi ve Hammurabi onların hizmetlerinin karşılığını çok iyi ödemeye çalışıyordu. Öyle ki Mari mektuplarında Hammurabi'nin yüksek rütbeli subaylara tek tek, düşük rütbeli subaylara, askerlere ve sancak taşıyanlara da gruplar halinde verdiği hediyelerin uzun listeleri bulunmaktadır. Böylece Hammurabi, Marililer daha savaşmaya başlamadan onları ödüllendiriyor, onlarla birlikte yemek yiyerek de gelişlerinden duyduğu memnuniyeti ve onlara verdiği değeri gösteriyordu¹⁵. Bir metinde hediye alanlar arasında Ibal-pi-El'in de ismi geçmektedir. Sözü edilen metinde Ibal-pi-El'in diğer Mari yetkililerine göre daha fazla ve daha değerli hediyeler aldığı görölmektedir¹⁶.

Bu hediye listesi Ibal-pi-El'in Hammurabi nezdinde önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. Zimri-Lim ile Hammurabi arasında kurulan dostluk ilişkilerinde de Ibal-pi-El'in önemli katkıları olduğu anlaşılmaktadır. Hammurabi'nin özellikle Elam ve Larsa'ya karşı kazandığı zaferlerde Ibal-pi-El'in katkısı büyüktür¹⁷. Ayrıca hem Zimri-Lim hem de Hammurabi, Ibal-pi-El'e güveniyorlar ve aralarındaki önemli görüşmeleri onun aracılığıyla gerçekleştiriyorlardı. Öyle ki Ibal-pi-El, Hammurabi'nin tasarladığı her şeyi kendisine söylediğini ve kendisine söylenen önemli şeyleri de hemen kralı Zimri-

¹³ ARM II, 21: Dominique Charpin, *Hammurabi of Babylon* (London, New York: I. B. Tauris, 2012), 49.

¹⁴ Jack M. Sasson, "King Hammurabi of Babylon", içinde *Civilizations of the Ancient Near East*, ed., Jack M. Sasson, (New York: Scribner's, 1995), 909.

¹⁵ Van de Mieroop, *Hammurabi*, 24.

¹⁶ ARM XXV, 815; Heimpel, *Letters to the King Mari*, 500.

¹⁷ Van de Mieroop, *Hammurabi*, 22; 34.

Lim'e bildirdiğini belirtmektedir: *"Hammurabi teşebbüs ettiği her işi daima bana (Ibal-pi-El) söyler ve ben onun bulunduğu yere girebilmekteyim. O tasarladığı her şeyi bana bildirir ve kendisinin bana söylediği önemli şeyleri derhal hükümdarıma bildiririm."*¹⁸.

Mari mektuplarında, Ibal-pi-El'in Zimri-Lim ile Hammurabi arasında, Zimri-Lim'in Hammurabi'den asker taleplerinde elçi olarak görevlendirildiğine dair metinler daha fazla bulunmaktadır. Örneğin bir mektupta¹⁹ Zimri-Lim, Ibal-pi-El aracılığıyla Hammurabi'den asker talep etmiş, ancak Hammurabi, Zimri-Lim'i oyalamıştır: *"...Beş gün içinde tam olarak bilgi edineceğiz. Ardından durumu değerlendirip, edindiğimiz bilgilere göre hareket edeceğiz. Durum hakkında tam olarak bilgi sahibi olmadan sana birlik göndermeyeceğim."* Başka bir mektupta²⁰ ise Larsa'nın ilhakının ardından, Mari kralı Zimri-Lim ülkesinin kuzeyindeki askeri tehditlerle başa çıkmak için Ibal-pi-El'e *"Hammurabi'ye nazikçe baskı yapın da kış gelmeden orduyu dağıtsın."* mesajını göndermektedir. Ibal-pi-El ise kralına cevap olarak emri yerine getirdiğini ve Hammurabi'ye *"Artık tanrılar düşmanı yolumuzdan kaldırdı ve soğuk günler yaklaşıyor, kardeşinin hizmetkârlarını yanında tutmaya neden devam ediyorsun? Bana gitme emrini ver ki havalar soğumadan adamlarım eve dönebilsin."* dediğini söylemiş, ancak Hammurabi *"Önümüzdeki beş on gün içinde Eşnunna'nın ne yapmaya niyetli olduğunu görmek istiyorum. Sus. Sus!"* cevabını vererek bu isteği yine reddetmiştir. Aynı şekilde Ibal-pi-El, elçi Yakkim-Addu ile birlikte, Zimri-Lim'in asker talebi ile ilgili olarak birkaç gün süren görüşmelere katılmıştır: *"...Hükümdarımın Yakkim-Addu'yu bildirmekle görevlendirdiği konuları da Hammurabi'ye aktardık. Yakkim-Addu görevini tamamladıktan iki gün sonra tekrar Hammurabi'ye gittik ve Yakkim-Addu ona ne emir vereceğini sordu. Hammurabi cevap verdi: 'Seni göndermek istiyorum. Git!' Hammurabi ona böyle dedi. Ona şöyle cevap verdik: 'Yakkim-Addu'yu yanına birlikleri vermeden mi göndereceksiniz Efendimiz? Hükümdarımıza sürekli 'Subartu diyarına git ve oradaki kralları bizim tarafımıza çek.' diyorsun. İşte Hükümdarımıza sürekli yazdığın şey bu. Şimdi Hükümdarımıza hiç asker göndermiyor musun? Birçok askerimiz olmadan Hükümdarımız nasıl Subartu diyarına gidecek?' Ona böyle cevap verdik..."*²¹.

¹⁸ Hasan Ali Şahin, "Koloni Çağ'ında Anadolu'da Bulunan Asurlu Görevliler", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/12 (2002): 70.

¹⁹ ARM II, 23.

²⁰ ARM II, 24.

²¹ Van de Mieroop, *Hammurabi*, 38; 108-109.

Diğer taraftan Ibal-pi-El, Zimri-Lim'in mesajını Ekallatum kralı Işme-Dagan'a ileterek iki kral arasında da elçilik yapmıştır. Ancak burada Ibal-pi-El, kendisine rica edildiği için bu görevi icra etmiştir. Söz konusu mektupta vezir Habdu-Malik, Işme-Dagan'ın temsilcisi Lu-Nanna'ya Zimri-Lim'in mesajını iletemediğini ve bu mesajı Buqaqum ile Ibal-pi-El'den iletmelerini istemektedir. Onlar da bu isteği kabul ederek Ekallatum'da Işme-Dagan'ı görür görmez Zimri-Lim'in sözlerini kendisine bizzat aktarmıřlardır²².

Yaklaşık olarak MÖ. 1761 yılı ile birlikte Ibal-pi-El ile ilgili bilgiler tamamen sonlanmaktadır. Nitekim ortak düşmanları ve ortak amaçları olan Zimri-Lim ve Hammurabi düşmanları tek tek mağlup etmiş; sahne Mari ve Babil'e kalmıştı. Sonunda Hammurabi, MÖ. 1761'de, nasıl ve neden olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, hızlı bir şekilde Mari'ye yönelmiş ve burayı ele geçirmiştir. Bu olayın ardından neler yaşandığına dair belgeler de bulunmamaktadır²³.

SONUÇ

Tarihte hem savaşa hem barışa hizmet eden nadir kişilerden birisi Ibal-pi-El'dir. Ibal-pi-El'in faaliyetleri Mari mektuplarından takip edilebilmektedir. Ibal-pi-El, Mari kralı Zimri-Lim'in Hammurabi'ye verdiği askeri desteklerde komutan olarak savaş sahnesinde yerini almıştır. Mari mektuplarından anlaşıldığına göre Ibal-pi-El, Hammurabi'nin zaferlerinde büyük bir rol oynamıştır. Oynadığı bu büyük rol Hammurabi'nin ona güven duymasını sağlamış; Zimri-Lim'in de ona karşı güveninin artmasına neden olmuştur. Bu da Ibal-pi-El'in Zimri-Lim ile Hammurabi arasında önemli konularda elçi olarak vazifelendirilmesine vesile olmuştur. Ibal-pi-El'in elçi olarak görevlendirilmesinde ona duyulan güven başlıca etkidir. Ayrıca Ibal-pi-El, coğrafyaya hâkim olması ve siyasi deneyimi sebebiyle de önemli konularda elçi olarak vazifelendirilmiştir. Ibal-pi-El, Zimri-Lim ile Hammurabi arasındaki ilişkileri sağlıyor ve Hammurabi ile bilgi alışverişinde bulunuyordu. Ayrıca Zimri-Lim asker taleplerini çoğu zaman Ibal-pi-El aracılığıyla Hammurabi'den istiyordu.

²² ARM XXVI/2, 489, Heimpel, *Letters to the King Mari*, 387-388.

²³ Sasson, *King Hammurabi of Babylon*, 911.

KAYNAKÇA

- ARM II. F. Jean, *Letters diverses*, Paris 1950.
- ARM XXV. H. Limet, *Textes administratifs relatifs aux ménaux*, Paris 1986.
- ARM XXVI/1. J. M. Durand, *Archives épistolaires de Mari I/1*, Paris 1988.
- ARM XXVI/2. D. Charpin vd., *Archives épistolaires de Mari I/2*, Paris 1988.
- Bardakçı, Kürşat. *Eski Önyasya Devletlerinin Diplomatik İlişkilerinde Elçilik Müessesesi (Akadlardan Perslere Kadar)*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, 2021.
- Burke, Aaron. "Walled up to Heaven": *The Evolution of Middle Bronze Age Fortification Strategies in the Levant*. Indiana: Eisenbrauns, 2008.
- Bottero, Jean ve Steve, Marie-Joseph. *Evel Zaman İçinde Mezopotamya*, Çeviren Anita Tatlıer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.
- Charpin, Dominique. *Hammurabi of Babylon*. London, New York: I. B. Tauris, 2012.
- Crawford, Harriet. *Sümer ve Sümerler*, Çeviren Nihal Uzan, Ankara: Arkadaş Yayınları, 2015.
- Heimpel, Wolfgang. *Letters to the King Mari: A New Translation with Historical Introduction, Notes and Commentary*. Indiana: Eisenbrauns, 2003.
- Kuhr, Amelie. *Eski Çağ'da Yakındoğu (M.Ö. 3000-330) (Cilt I)*, Çeviren Dilek Şendil, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Liverani, Mario. *The Ancient Near East: History, Society and Economy*, Çeviren Soraia Tabatabai, New York: Routledge, 2014.
- Sasson, Jack M. "King Hammurabi of Babylon". İçinde *Civilizations of the Ancient Near East*, editör Jack M. Sasson, 901-915. New York: Scribner's, New York, 1995.
- Şahin, Hasan Ali. "Koloni Çağ'ında Anadolu'da Bulunan Asurlu Görevliler". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1/12 (2002): 69-88.
- Sallaberger, Walter ve Schrakamp, Ingo. "Philological Data for a Historical Chronology of Mesopotamia in the 3rd Millennium". İçinde *Arcane III*, editör W. Sallaberger ve I. Schrakamp, 1-135. Turnhout: Brepols Publishers, 2015.
- Van de Mieroop, Marc. *Hammurabi*, Çeviren Bülent O. Doğan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017.